

BALKANSKI RATOVI (1912.-1913.) - KONTEKST, ZNAČAJ, POSLJEDICE

Početak 20. stoljeća doba imperijalizma na svom je vrhuncu. Europska kolonijalna ekspanzija u punom je jeku. Imperijalistička kultura cvjeta u svim oblicima, od književnosti do tiska. Sveopća industrijalizacija Zapada potiče razvoj novih vrijednosti. Vrijednosti koje velike sile pokušavaju širiti putem svojih kolonija. Francuska i Britanija, svaka na svoj način, preuzimaju na sebe „breme bijelog čovjeka“. Njemačka i Italija, sada ujedinjene, također pokušavaju proširiti svoju kulturu i identitet po Europi ili izvan nje. Ta ekspanzivna nastojanja koja se javljaju u tom razdoblju rezultirat će u nekoliko kriza: marokanskom i aneksijskom krizom te dvama ratovima na Balkanu. Na početku rada bit će prikazana stanja, procesi i okolnosti u kojima se nalaze europske velesile te balkanske zemlje i narodi s kraja 19. i početka 20. stoljeća. U sljedećim poglavljima donosimo tijekom oba Balkanska rata, mirovne konferencije u Londonu i Bukureštu te pitanja koja su na njima razmatrana. Posljednji dio rada odnosi se na posljedice ratova i opisuje stanje na Balkanu pred sam početak Prvoga svjetskog rata, a također je dan kratak pregled stanja u Hrvatskoj.

Ključne riječi: imperijalizam, europske velesile, Balkanski ratovi (1912.-1913.), konferencije, komesarijat

1. UVOD

*Politički i vojni utjecaji nisu često samo blaga nijansa nego jasni pokazatelji ratova (koji će) doći.¹ Međutim, smatra se da uzroke Balkanskih ratova treba tražiti u širem kontekstu i općenitoj društvenoj klimi, gospodarskim utjecajima te raspodjeli moći u Europi i svijetu u drugoj polovici 19. st. te na prijelazu u 20. stoljeće. Ujedinjenje Njemačke osnažilo je područje centralne Europe te pomaknulo centar moći. Primjer pruskog militarizma i njihov model upravljanja državom (zasnovan na stvaranju osjećaja patriotizma, a i pod upravom je snažnog vojnog aparata) potiče i druge zemlje na promjene. Bismarckova ekonomska politika okrenuta je učvršćivanju njemačkog položaja na kontinentu. Stvaranjem jake diplomatske mreže Bismarck pokušava Francusku, koja je znatno oslabila nakon poraza u Francusko-pruskom ratu,² održati u izolaciji. Rješavanje *istočnog pitanja* postaje ključno za održanje mira u Europi. Njemački, austro-ugarski i ruski interesi za balkanski prostor gospodarske su i geopolitičke naravi. Rusija je (putem vojno političke potpore) držala istočnu polovicu, a Austro-Ugarska*

1 R. C. Hall, 2004, str. 563.

2 *Povijest, 16. knjiga, Prvi svjetski rat i poslijeratna Europa (1914.-1936.)*, 2008, str. 14-24.

(putem ekonomske potpore) zapadnu.³ Bismarck u sklopu svoje politike pokušava održavati dobre odnose i s Bečom i Sankt Petersburgom.⁴ Ipak, uvjetovana njemačkim pritiskom, Rusija militarizira područje Crnog mora, te putem panslavizma (ruska inačica imperijalizma) kroz kulturu, književnost i politiku širi propagandu, nadajući se širenju na teritorij Osmanskog Carstva.⁵ Rusko širenje na račun Osmanskog Carstva (i nastojanja da ovladaju tjesnacima Bosporom i Dardanelima) usporeno je gubitkom rata protiv Japanaca (1904.-1905.) što se negativno odrazilo na utjecaj kojeg su Rusi posjedovali nad slavenskim zemljama Balkana.⁶

Razdoblje od druge polovice 19. stoljeća do Prvog svjetskog rata doba je imperijalizma. Karakterizira ga širenje modula upravljanja iz kolonijalnih centara na periferiju, obuhvaćajući što veće prostore (najčešće uporabom vojne sile). Takav odnos stvara otežan život domaćeg stanovništva i dovodi do oružanih sukoba. Belgija, Italija i Njemačka ostvaruju porast kolonijalnih površina, međutim, monopol i dalje zadržavaju Velika Britanija i Francuska. Utjecajem književnosti i dnevnog tiska ističe se superiornost bijele rase. Kolonije postaju tržišta, a ne samo izvori sirovina. Sve što je utjecalo na razvoj imperijalizma utjecalo je i na razvoj nacionalizma, stoga se može reći da kolonijalna utrka, u određenom smislu, stvara nacionalizam. Pritisak njemačke kontinentalne kontrole Europe uzrokuje razvoj agresivnih doktrina za širenjem kolonijalnih carstava i nacionalizma što rezultira podjelom Afrike na Drugom berlinskom kongresu.⁷ Velika Britanija provodi politiku izolacionizma. Usredotočena je na širenje granica svojih kolonija, ali istovremeno u njima učvršćuje centralnu vlast. Jedna od metoda kojom širi svoj utjecaj svakako je putem kulture i propagandnih kanala s ciljem da se *civilizira* domorođačko stanovništvo.⁸ Engleski književnik i novinar Rudyard Kipling taj proces slikovito opisuje i kritizira u pjesmi *Breme bijelog čovjeka*.⁹

Talijanski imperijalizam označava njihovu usredotočenost na pokušaj stvaranja prevlasti na Mediteranu i proboju prema Crvenom moru (otvaranje prema Istoku). Međutim, interesi pojedinaca za bogaćenjem ugrozili su značajniji uspjeh talijanskih kolonijalnih nastojanja (1911. stekli Libiju). Razdoblje od Bismarckova odstupanja s dužnosti (1890.) do izbijanja Prvog svjetskog rata, označeno je kao razdoblje utrke imperijalnih sila za prevlast i stvaranje koalicija koje će se obračunati u predstojećem ratu. Francuska, Rusija i Velika Britanija osjećaju se oslobođeno od njemačke hegemonije. Sklapa se Srdačni dogovor koji služi kao protuteža Trojnom savezu. Nemogućnost uspostave ravnoteže u Europi odrazilo se kroz izbijanje dvaju Marokanskih kriza, aneksijom Bosne te dvama Balkanskim ratovima koji će biti samo uvertira Velikom ratu koji će označiti prekretnicu u povijesti.¹⁰

2. STANJE NA BALKANU PRIJE POČETKA SUKOBA

Područje balkanskih zemalja u razdoblju između Berlinskog kongresa i Prvog svjetskog rata obilježavaju procesi nastanka i sazrijevanja nacionalnih država nastalih polaganim raspadanjem Osmanskog

3 D. Dukovski, 2005, str. 197.

4 D. Dukovski, 2005, str. 199.

5 *Povijest, 16. knjiga, Prvi svjetski rat i poslijeratna Europa (1914.-1936.)*, 2008, str. 36.

6 Za detaljnije informacije pogledaj: R. C. Hall, 2004., *The Next War: The Influence of the Russo-Japanese War on Southeastern Europe and the Balkan Wars of 1912–1913*, *Journal of Slavic Military Studies*, god. 17, br. 3, 2004.

7 *Povijest, 16. knjiga, Prvi svjetski rat i poslijeratna Europa (1914.-1936.)*, 2008, str. 28-33.

8 Isto, 37-39.

9 <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31559>, pristupljeno 23. veljače 2016.

10 *Povijest, 16. knjiga, Prvi svjetski rat i poslijeratna Europa (1914.-1936.)*, 2008, str. 40-49.

Carstva. U takvim okolnostima dolazi do seoba stanovništva, ponajprije zbog vjerskih razloga, ali i zbog relacije selo-grad. Muslimani su se od 1878. godine iseljavali iz Bugarske, Istočne Rumelije, dijelova Dobruđe, kao i Tesalije (koja je pripala Grcima) te Krete (koja je 1897. stekla autonomiju).¹¹ Nerazvijenost bankarsko-novčarskog sustava izravno je utjecala na nemogućnost razvoja poljoprivrede, a samim time i stvaranja viškova i kapitala. Proces modernizacije, koji je karakterističan za 19. st., na balkanskom se prostoru javlja u različito vrijeme i traje dosta dugo. Na Balkanu tradicija, jak utjecaj sela, uspoređuju razvoj građanstva i modernizaciju. Sve novonastale balkanske države imale su ekspanzionističke nacionalne programe i planove. Autokefalnost je postala važan element kulturnoga i političkog identiteta.¹²

2.1. Osmansko Carstvo

Osmansko je Carstvo tijekom 19. stoljeća u tolikoj mjeri oslabilo da su je europske velesile proglasile "bolesnikom s Bospora". Na to je svakako utjecala i Balkanska kriza (1875.-1878.). Diplomatska kriza odnosila se na sukobljene interese Austro-Ugarske, Rusije i drugih europskih sila prema teritorijima koji će nastati raspadom Osmanskog Carstva. Počelo je bunom kršćanskih seljaka u Hercegovini zbog loših uvjeta (oštra zima, loša žetva, povišeni porezi), a ustanak se brzo proširio na Bosnu.¹³ Dolazi i do ustanaka u Srbiji, Crnoj Gori te Travanjskog ustanaka u Bugarskoj 1876., koji je propao. U lipnju iste godine Srbija i Crna Gora ulaze u rat s Osmanskim Carstvom. Međutim, srpska se vojska nije mogla uspoređivati s osmanlijskom te je ruskim ultimatumom Porti okončan rat, a Srbija je spašena od poraza.¹⁴ U međuvremenu se Rusija priprema za rat. Sklapa vojni i politički dogovor s Austro-Ugarskom prema kojem će u Rusko-turskom ratu Austrija ostati neutralna te će zauzvrat dobiti mogućnost okupacije Bosne i Hercegovine.¹⁵ Rusija izlazi kao pobjednica rata te na periferiji Istanbula, u San Stefanu, 3. ožujka 1878. godine Porta potpisuje za njih veoma nepovoljan preliminarni mirovni ugovor kojim gubi veliki dio teritorija. Budući da je tim mirom došlo do znatnih promjena granica na Balkanu i porasta ruskog utjecaja nad tim područjem, uzbunile su se ostale europske velesile (Velika Britanija, Francuska, Njemačka i Austro-Ugarska),¹⁶ što u konačnici dovodi do održavanja Berlinskog kongresa. Zaključcima Berlinskog kongresa Bugarska, Rumunjska, Crna Gora i Srbija postaju neovisne, a Bosna i Hercegovina dobija autonomiju. Rusija je nazad dobila Besarabiju, a Rumunjskoj je vratila Dobruđu, Grčka zahtjeva područje Albanije, Epir, Tesaliju i Kretu (obećana joj je neznatna promjena granice prema Tesaliji i Epiru).¹⁷ Previranja, rast nacionalne svijesti i želja za osamostaljenjem balkanskih država te otežane mogućnosti provođenja unutarnjih reformi Osmansko će Carstvo činiti sve „bolesnijim“.¹⁸ Pod pritiskom *mladoturaka*,¹⁹ sultan Abdul Hamid II. proglasio je potkraj 1876. godine Ustav. Temeljne točke

11 D. Dukovski, 2005, str. 231.

12 Isto, str. 232-235.

13 R. J. Rohrbacher, 2001, str. 345.

14 D. Dukovski, 2005, str. 190-191.

15 R. J. Rohrbacher, 2001, str. 358.

16 D. Dukovski, 2005, str. 192.

17 *Povijest, 16. knjiga, Prvi svjetski rat i poslijeratna Europa (1914.-1936.)*, 2008, str. 26-27.

18 *Povijest, 15. knjiga, Kolonijalna carstva i imperijalizam (1871.-1914.)*, 2008, str. 508-512.

19 Mladoturci, popularan naziv za pripadnike više turskih nacionalnih skupina ili organizacija iz redova liberalne građanske mladeži i inteligencije potkraj XIX. i na početku XX. st. koja je spas za preživjelo Osmansko Carstvo nalazila u njegovu pretvaranju u modernu ustavnu državu. Prvo takvo društvo, Mladi Turci, bilo je osnovano 1865. u Istanbulu po uzoru na Mazzinijevu Mladu Italiju. Za represivnoga sultana Abdula Hamida II., studenti vojnomedicinske akademije u Istanbulu, radi svrgavanja sultana i provođenja reformi, osnovali su 1889. ilegalnu organizaciju Ujedinjenje i napredak. Nakon neuspjela pokušaja prevrata, većina članova te organizacije izbjegla je iz zemlje. Njihovi pristaše, mladi časnici u garnizonima Egejske Makedonije, osnovali su 1906. u Solunu društvo Domovina i sloboda.

Ustava bile su ravnopravnost svih osmanskih podanika i uvođenje parlamenta, individualna sloboda, slobode tiska, pravne reforme i reforme obrazovnog sustava. Bio je na snazi samo dvije godine. Sloboda Osmanskog Carstva iskoristili su mnogi - Francuska okupirala Tunis 1881., Egipat pao pod britansku kontrolu, 1885. godine Istočna Rumelija ujedinila se s Bugarskom, a 1878. izbija ustanak na Kreti. Tijekom devedesetih godina 19. stoljeća stalno su se događali masakri u Armeniji (1894.-1896.).²⁰

Pokret mladoturaka nastao je na težnjama da se provedu reforme. Zbog svojih modernističkih i revolucionarnih ideja, mladoturci su morali djelovati u tajnosti i uglavnom u inozemstvu. Godine 1907. mladoturski pokret prozvao se Odborom za ujedinjenje i napredak, a djelovao je iz Pariza. Solun je bio glavno sjedište mladoturskih zavjerenika unutar Carstva te je iz Soluna dan znak za pobunu 1908. godine. Iste je godine, pod pritiskom, Sultan objavio Ustav. Vrhovna vlast Sultana podređena je ustavnoj zakletvi, a Parlament je dobio zakonsku ovlast da ga svrgne s prijestolja. Utvrđena je odgovornost ministara i njihova predsjednika prema Parlamentu, umjesto prema Sultanu kojemu je bilo naređeno da ga sazove. Smanjeno je i Sultanovo pravo veta. Unatoč velikim naporima ustavne vlade da stabilizira političku situaciju u Carstvu, uoči Prvog svjetskog rata njega su potresali brojni nemiri. Sultan Abdul Hamid II. bio je zbačen s prijestolja, a novim je sultanom postao njegov brat Mehmed V., zvan Rešad, poslušan instrument u rukama mladoturaka.²¹

2.2. Srbija

Od Berlinskog kongresa Srbija više nije bila predvodnica među balkanskim Slavenima. Prestaje biti osmanskim vazalom i postaje habsburškim. Nova srpska vlada odobrila je trgovinski sporazum s Austro-Ugarskom koji Srbiju čini njezinom agrarnom ovisnicom. Srpski knez Milan IV. Obrenović, po uzoru na Rumunjsku (1881.), uz carsku potporu, 1882. godine uzdiže kneževinu u kraljevinu. Time je Srbija još više bila podređena Beču. Kada Bugarska 1885. proglašava aneksiju Istočne Rumelije, kralj Milan II. smatra da je time prekršen Berlinski ugovor, što mijenja odnos snaga na Balkanu. Srbija ulazi u rat s Bugarskom i gubi. Milana II. 1889. godine nasljeđuje Aleksandar I. (od 1889. do 1903.). Bahatim ponašanjem zamjerio se narodu i vojsci. Koliko se god Srbija tijekom 80-ih godina 19. st. trudila postati gospodarski neovisna o Austro-Ugarskoj, to se nije dogodilo. Kralj je lošim vođenjem samo pogoršavao situaciju. Srpsko-ugarski carinski rat rezultirat će trgovinskim sporazumom Srbije s Bugarskom 1905. Rat je završen 1911. tako što je Srbija Austro-Ugarskoj uspjela nametnuti sve svoje uvjete. Srpsku industriju činila je topolivnica u Kragujevcu, nekoliko pivovara, mlinova i pilana, što stvara nepovoljnu sliku Srbije potkraj 19. stoljeća. Nakon što je skupina vojnika ubila kralja Aleksandra Obrenovića, na prijestolje dolazi Petar Karađorđević (od 1903. do 1918.), sin kneza Aleksandra. Odnosi između vojske i političara pred Balkanske ratove bili su napeti i na rubu incidenta. Aneksija Bosne shvaćena je kao prijetnja

Pod njihovim vodstvom ustanak je počeo 3. kolovoza 1908. u Resnu. Nesposoban da se suprotstavi ustanku mladih časnika, koji je zahvatio više garnizona po osmanskim gradovima, sultan Abdul Hamid II. morao je udovoljiti zahtjevima ustanika. Dana 24. srpnja vratio je na snagu suspendirani Midhat-pašin ustav iz 1876. i proglasio ravnopravnost svih naroda i vjera u Osmanskome Carstvu. Pošto su u travnju 1909. svladali otpor oporbe u Istanbulu, mladoturci su, predvođeni Enver-pašom i Talat-pašom, zauzeli grad, zbacili s prijestolja Abdula Hamida II. i za sultana postavili njegova brata Mehmeda V. Pod geslom Hurijet (tur. hürriyet: sloboda, neovisnost) mladoturci su u kolovozu 1909. proglasili novi ustav. Međutim, i dalje je bio zadržan sultanat i feudalni veleposjed, a nisu riješeni ni nacionalni pokreti unutar države. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41346> pristupljeno 12. ožujka 2016.

20 *Povijest, 15. knjiga, Kolonijalna carstva i imperijalizam (1871.-1914.)*, 2008, str. 513-514.

21 Isto, str. 514-516.

njihovim nacionalnim interesima. Zamisli o jugoslavenskom jedinstvu ponovno su oživjele početkom 20. stoljeća, ali i ideja o Velikoj Srbiji.²²

2.3. Rumunjska

Nakon stjecanja neovisnosti, Rumunjska je 1881. proglašena kraljevinom. Probleme je stvorio gubitak etnički rumunjske Besarabije i dobitak etnički nerumunjske Dobrudže. Uza sve neprilike, Rumunjska je imala najnaprednije gospodarstvo na Balkanu. Pod liberalnom vladom Iona Brătianua, Rumunjska je postala neovisna kraljevina s osuvremenjenim zakonodavstvom. Zapad je i Rumunjskoj, kao i drugim balkanskim državama, bio uzor. Stvaranje nacije jednako je stvaranju nacionalne države kao i stvaranju nacionalne crkve. Rumunjska je pravoslavna crkva postala autokefalna (bila je pod nadzorom države) 1885. Trgovinski sporazumi s Austro-Ugarskom, Rusijom, Francuskom, Velikom Britanijom, Italijom i Njemačkom, donijeli su porast financijskog poslovanja. Obrambenim sporazumom iz 1883. s Austro-Ugarskom, Rumunjska postaje članom Trojnog saveza. Rumunjska je inače imala veoma hladne odnose s Bugarskom, zbog Dobrudže, te Grčkom, dok s Osmanskim Carstvom odnosi nisu ni postojali. Samo su sa Srbijom odnosi bili prijateljski. Rumunjska vlada je nakon ustanka seljaka (s približno 10 000 žrtava) morala provesti nekoliko reformi s ciljem poboljšavanja života na selu. Jonel Brătianu (stariji sina Iona Brătianua) nastavio je s reformama koje su prekinute tek uključivanjem Rumunjske u Drugi balkanski rat.²³

2.4. Bugarska

Bugarska je Sanstefanskim mirom 1878. postala djelomično neovisna. Kneževina Bugarska i provincija Istočna Rumelija još su formalno bile dio Osmanskog Carstva. Pod upravom ruskog carskog komesara, kneza Aleksandra Dondukova-Korsakova, 1879. usvaja se Trnovski ustav (Narodnu skupštinu činili su plaćeni zastupnici koji su pismeni i stariji od 30 godina, a birani su izravnim glasovanjem svih punoljetnih muškaraca). Pravoslavlje je postalo službenom državnom vjerom. Najznačajnije je ipak bilo nacionalno jedinstvo.²⁴ Šestoga rujna 1885. godine proglašeno je ujedinjenje Istočne Rumelije i Bugarske. Osamnaestoga rujna bugarski Centralni revolucionarni komitet izvršava vojni udar u Plovdivu. Stefan Stambolov, predsjednik Narodne skupštine prisiljava Cara da potvrdi ujedinjenje. Protiv ujedinjenja bile su Grčka, Rusija i Srbija koja 14. studenog objavljuje rat Bugarskoj. Bugari poražavaju Srbiju u Bitci na Slivnici. Zahvaljujući intervenciji Habsburške Monarhije, sama Srbija spašena je od napada.²⁵ Kneževsku stolicu 1887. preuzima Ferdinand I. koji je imao dobre rodbinske veze s europskim monarsima te je na taj način Bugarskoj otvorio vrata u Europu. Predsjednik Vlade bio je Stefan Stambolov. Njega je na tom mjestu, nakon što je ubijen u atentatu, zamijenio Konstantin Stoilov (od 1853. do 1901.). Smrću ruskog cara Aleksandra III. (1894.) nestala je i najveća prepreka priznavanju Bugarske. Da se riješi sporno pitanje vjere, bugarski princ Boris prelazi na pravoslavlje. Knez Ferdinand preuzeo je upravu nad cjelokupnim političkim sustavom zemlje. Međutim, stanje u državi je i dalje bilo teško. Autarkično poljoprivredno gospodarstvo nije moglo izaći na tržište jer viškova nije bilo, a bankarski kreditni sustav još nije bio dovoljno razvijen. Usto se događao još jedan usporedni proces

²² D. Dukovski, 2005, str. 244-249.

²³ D. Dukovski, 2005, 249-251.

²⁴ Isto, 252-253

²⁵ R. J. Crampton, 2005, 97-99.

- jaz između sela i grada. Kriza je 1899. potaknula stvaranje Bugarskoga zemljoradničkog narodnog saveza, prve seljačke stranke na Balkanu. Najosjetljivije je pitanje Makedonije. Kako bi zaustavila proces političkog slabljenja, Bugarska se trebala sporazumjeti s Turcima i Srbima. Uslijedili su dogovori 1904. i 1905., no oni nisu nijednu stranu ni na što obvezivali. Stanje u državi postaje teško - štrajkovi, političke borbe. Makedonija je za Bugare od 1911. do 1912. bila i vanjsko i unutarnje političko pitanje, do početka ratova na Balkanu.²⁶

2.5. Grčka

U Grčkoj se osamdesetih godina 19. st. u politici javljaju dva predstavnika: Charilaos Trikoupis, koji zastupa centralizam i opire se kraljevim reformama, te Theodoros Deligiannis koji svoju politiku zasniva na Kolettisovoj Velikoj ideji.²⁷ Na Berlinskom kongresu, Grčkoj su ustupljena područja Tesalije i Epira. Obnova djelovanja društva *Heterie filiki*, koje sada nosi novi naziv, Društvo naroda, značilo je aktivnije promicanje ideje Velike Grčke. Borili su se za oslobođenje i pripajanje Krete. To se i događa 1896. kada Kreta proglašava ujedinjenje s Grčkom. Samo je strana intervencija Grčku spasila od turske okupacije. Carigradski mir sve je vratio na predratno stanje time što je Grčka morala plaćati ratnu odštetu. Sultan je prihvatio poseban autonomni status Krete. Ustav Krete je u potpunosti greciziran, grčka je žandarmerija postupno zamjenjivala međunarodne snage, sve do 1909. Cijelo to vrijeme traje proces iseljavanja Turaka. Aneksija Krete još je jedanput bezuspješno pokušana 1908. godine. Razvoj događaja izazvao je nezadovoljstvo prema političarima te dolazi do vojnog udara. Venizelos je proglašen premijerom te je počeo provoditi reforme s ciljem ostvarivanja Velike ideje. U Grčku će, potom, početkom 20. st., naglo ući francuski kapital, posebice u rudarskoj industriji. Grčka se, zahvaljujući sređenim financijskim prilikama pod Venizelosom, ipak uspjela gospodarski uzdići.²⁸

2.6. Makedonija i Ilindenski ustanak 1903.

Ideja koja je najbolje objašnjena u djelu Jovana Cvijića *O etnografiji Makedonije* iz 1907. bila je da je slavensko stanovništvo Makedonije nalik tijestu koje okolne pravoslavne države mogu mijesiti po svome ukusu,²⁹ a isto bi se moglo reći i za njezin teritorij budući da su na nju bili usmjereni ekspanzionistički nacionalni programi Srba, Bugara, Grka, Albanaca i Turaka. Upravo su Grčka, Bugarska i Srbija činile sve kako bi oslabile osmanske posjede na Balkanu čak i tada kada je izgledalo da podupiru ideju makedonske autonomije. Brojni ustanci i gerilski rat oblikovali su makedonsku nacionalnu politiku u kojoj se iskristalizirala ideja o makedonskoj nacionalnoj samosvojnosti. Makedonsku revolucionarnu

26 D. Dukovski, 2005, str. 255-258.

27 Velikogrčka ideologija - nastala je na nastojanjima fanarske aristokracije da obnovi nekadašnji bizantski sjaj i slavu. Bizantsku tradiciju uveli su u suvremene filozofijske tokove i ideje. Slavenski i rumunjski utjecaji te jozefinsko tumačenje prosvjetiteljstva pridonijeli su stvaranju druge jezgre preporoda: nekog drugačijeg helenstva, balkanskog slavenstva i jednog oblika rumanjstva. Najpoznatiji predstavnik takvog novog duha bio je helenizirani Vlah Riga od Fera (1757.-1798.), bivši tajnik fanariotskih i boljarskih velikaša u Istanbulu i Bukureštu. Riga od Fera će svojim spisima stvoriti sintezu helenstva na načelima Francuske revolucije. Najznačajniji pokret koji je promovirao Veliku ideju vodio je Ioannis Kolettis. Njegova se stranka razvijala prema francuskim političkim i revolucionarnim tradicijama, a on sam je u vanjskoj politici težio ekspanziji. Magna Idea Kolettisov je pojam kojim je označio program ujedinjenja svih povijesnih grčkih krajeva u jedan nacionalni korpus. Cilj više nije obnova Bizantskog Carstva nego Velika Grčka. U razdoblju u kojem je živio Velika ideja nije bila ostvariva, ali je ostala živom sve do druge polovice 20. stoljeća (D. Dukovski, 2005, str. 144).

28 D. Dukovski, 2005, str. 259-262.

29 I. Despot, 2013, str. 20.

organizaciju MRO,³⁰ u Solunu su osnovali zagovornici autonomističke ideje. Sljedeće su godine u Sofiji makedonski emigranti i nezadovoljnici politikom solunske organizacije osnovali svoju organizaciju, Vrhovni makedonski komitet (VMK), koja se zalagala za ujedinjenje Makedonije s Bugarskom. VMK i VMRO bili su žestoki suparnici što je na kraju rezultiralo preuranjenim ustankom 2. kolovoza (Ilinden: pravoslavna slava Sv. Ilije) 1903. Ubojstvo lidera VMRO-a Goce Delčeva, nesloga i slaba opremljenost ustanika navijestili su slom ustanka. Kruševska Republika simbol je ustanka.³¹ Ilindenski ustanak donio je i promjenu u odnosima velikih sila prema europskom dijelu Osmanskog Carstva. Javno mišljenje u Velikoj Britaniji izrazito se zalagalo za poboljšanje položaja kršćana.³²

2.7. Balkanski savez

Težak položaj Osmanskog Carstva ujedinio je balkanske narode u razmišljanju da se njegove vlasti neće moći riješiti osim ako se ne ujedine. U srpsko-bugarskim pregovorima glavno je bilo pitanje Makedonije. Milovanović je uvidio potrebu saveza s Bugarima kao zalog za obranu od Austro-Ugarske, a nije doživljavao savez kao sredstvo za osvajanje Makedonije. Bio je sklon popuštanju Bugarima jer je shvaćao da je to važno pitanje za Srbiju. Za razliku od Milovanovića, vođa radikala Nikola Pašić želio je postići savez s Bugarima agresivnim planovima osvajanja Makedonije.³³ Sporazum je, uza sve razlike, ipak postignut.³⁴ Sporazum je potpisan u ožujku 1912. godine. Tajni dodatak navijestao je rat protiv Osmanlija i podjelu njihovih područja.³⁵ Uslijedili su pregovori s Grčkom. Grčka vlada nikako nije htjela podržati autonomiju Makedonije. Drugi problem bilo je bugarsko odbijanje da se odrede sfere interesa između dviju država (podjela Osmanskog Carstva). Ugovor je potpisan 29. svibnja 1912.³⁶ Uskoro se u pregovore uključila i Crna Gora. U razdoblju skorog početka ratovanja, u listopadu 1912., članicama Balkanskog saveza pogodovalo je nekoliko okolnosti u kojima se tada našlo Osmansko Carstvo - rat s Italijom u Libiji³⁷ te suzbijanje Albanskog ustanka.³⁸

3. PRVI BALKANSKI RAT

3.1. Tijek rata

Prvi balkanski rat počeo je crnogorskom objavom rata Osmanskom Carstvu 8. listopada 1912. godine. Srbija, Bugarska i Grčka u rat se uključuju deset dana kasnije (18. listopada). Srbi su svoju vojsku podijelili u dva smjera napredovanja: dio trupa išao je na Novopazarski sandžak, dok je drugi dio krenuo u osvajanje Makedonije. Najteže bitke u napredovanju bile su Kumanovska bitka (24. listopada) te bitka za Bitolj (od 16. do 19. studenoga).³⁹

Za makedonsko bojište Osmanlije su prikupili oko 175 000 ljudi pod glavnim zapovjedništvom Ze-ki-paše. Srbijanska vojska brojala je 281 348 ljudi i 400 komada artiljerije te je bila pod zapovjedništvom

30 Kasnije su dodali riječ unutarnja (*vnatrešna*) – ističući tako svoj autonomistički stav

31 D. Dukovski, 2005, str. 269.-271.

32 I. Despot, 2013, str. 22.

33 Isto, str. 39.

34 Srbija je priznala makedonsku autonomiju, dok je Makedonija morala pristati na uključivanje u Carinsku uniju

35 I. Despot, 2013, str. 40.

36 Isto, 43.

37 *Povijest, 15. knjiga, Kolonijalna carstva i imperijalizam (1871.-1914.)*, str. 517.

38 Despot, 2013, str. 29.

39 I. Despot, 2013, str. 71.

vojvode Radomira Putnika. U recentnijem djelu srbijanske historiografije Savo Skoko tvrdi da je u pograničnim bitkama ukupno 1360 ljudi izbačeno iz stroja.⁴⁰ Osmanlije su 23. listopada 1912. na Nagoričanu sa svojih 45 000 vojnika iznenadili i napali 30 000 Srba. Taj je događaj označio početak Kumanovske bitke. Srbi, u trenutku pobjede na Kumanovu, uopće nisu znali da su dobili odlučnu bitku te u kakvoj su panici Osmanlije napustili bojno polje. Kumanovska bitka bila je najkrvavija bitka na vardarskom bojištu, s najvećim brojem žrtava. Svaka strana ostala je bez najmanje 5 000 ljudi,⁴¹ a ovisno o izvoru navodi se i znatno veći broj žrtava na osamanlijskoj strani, oko 12 000.⁴² Srpsko osvajanje Makedonije okončano je nakon velike bitke za Bitolj (od 16. do 19. studenoga). Osmanlije su raspolagali s 38 350 vojnika i 100 topova, a njih je napadalo 68000 ljudi i 155 topova. U toj bitci na osmanskoj strani bilo je oko 3000 žrtava i 5600 zarobljenika.⁴³ Broj na srpskoj strani je 2500.⁴⁴

Grčka je ispred sebe na početku rata imala tri cilja djelovanja: zauzimanje Soluna, potom utvrde Janjina te oslobađanje otoka u Egejskom moru. Solun je za Grke bio važna točka pregovora pri ulasku u savez. Zahtijevali su da grad pripadne njima. No, u pregovorima je bugarska strana odbijala odrediti interesne sfere. Tako je rat za Grčku počeo kao jurnjava s jedinim ciljem - osvajanjem Soluna prije Bugara. Taj je cilj i ispunjen 8. studenoga, neposredno prije dolaska Bugara. Bugari su pušteni u grad i uspostavljen je određeni tip kondominija.⁴⁵ Grčka mornarica bila je uspješna u okupaciji egejskih otoka. Epirska je vojska okupirala sve u okolici Janjine, ali nju zbog izrazito jake osmanske posade nisu uspijevali osvojiti do početka Londonske mirovne konferencije.⁴⁶

Bugari su postigli najveće vojne pobjede. Već četiri dana nakon prvih sukoba kod granice došlo je do odlučujuće bitke na trakijskom bojištu. Bila je to bitka za Lozengrad koja se vodila od 22. do 24. listopada. Razlozi za turski poraz bili su nepotpunost kadra, loša procjena snage bugarske vojske, negativne posljedice reorganizacije vojske.⁴⁷ O panici u osmanskim redovima saznajemo iz pisma koje su Abdullah-paša i Mahmut Muhtar-paša pisali veziru Ahmetu Muhtaru: "Vi sami vidite sastav naše vojske. S takvom vojskom čovjek ne može produživati rat."⁴⁸

Bitka na liniji Lule Burgas - Bunar Hisar trajala je od 29. listopada do 2. studenoga 1912. To je vjerojatno bila najkrvavija bitka Prvog balkanskog rata. Hall navodi među Bugarima 2 534 poginula, a ukupan broj žrtava 20 162. U osmanskim redovima nalazi minimum 22 000 žrtava, od toga 2 000 zarobljenika.⁴⁹

Pozicija na Çatalci uspostavila se 17. studenoga 1912. gdje je osmanska vojska bila u prednosti zbog sistema utvrđenja, ali i brojčano. Minimum osmanskih vojnika koji se pojavljuje u brojkama bio je oko 190 000, dok je Bugara bilo između 120 000 i 170 000. Napad na Çatalcu počeo je 16. studenoga i nakon neuspješna tri dana, obustavljen je. Posljedice po bugarsku vojsku bile su katastrofalne: 1 480 poginulih, 1 400 nestalih, 13 000 ranjenih, a 1 600 boraca umrlo je od kolere. Primirje je potpisano 3. prosinca 1912., nakon direktnih pregovora bugarskih i osmanskih predstavnika (bez Grčke).⁵⁰

40 I. Despot, 2013, str. 80.

41 Isto, str. 81-82.

42 R. C. Hall, 2000, str. 48.

43 I. Despot, 2013, str. 84-85.

44 R. C. Hall, 2000, str. 52.

45 I. Despot, 2013, str. 88.

46 Isto, str. 90.

47 Isto, str. 73.

48 Isto, str. 75.

49 R. C. Hall, 2000, str. 31.

50 I. Despot, 2013, str. 77-79.

3.2. Mirovne konferencije u Londonu

Mirovni pregovori počeli su 16. prosinca, a usporedno se održavala konferencija velikih sila, potpisnica Berlinskog ugovora, koja je počela 17. prosinca. Obje su konferencije održavane u Londonu. Rumunjskoj je, iako nije sudjelovala u ratu, dopušteno sudjelovanje na konferenciji kako bi zastupali svoje interese. Konferencija velesila bavila se pitanjem Albanije za koju je odlučeno da će se formirati kao autonomna država, potom se raspravljalo o Egejskom otočju, o pitanju grčkog prisustva na konferenciji (budući da nije potpisala primirje).⁵¹ Raspravljalo se i o problemima podjele Soluna i grčko-bugarske granice, srpsko-bugarskog sukoba oko Makedonije te bugarsko-rumunjskog sukoba o preraspodjeli moći.⁵²

3.3. Nastavak i kraj rata

Razlog nastavku rata bilo je osmanlijsko neprihvatanje savezničkih zahtjeva i izbijanja mladoturške revolucije.⁵³ Neprijateljstva su obnovljena 3. veljače. Rat se nastavio oko opsjednutih utvrđenja, a na konferenciji velesila paralelno su se nastojale utvrditi granice Albanije. Na samom bojištu saveznici su uz više ili manje uspjeha osvajali preostale osmanske tvrđave pa je tako Janjina pala u grčke ruke 6. ožujka, a već 18. ožujka završeno je i osvajanje Epira od strane Grka dok je 26. ožujka palo i Drinopolje (Edirne). Crnogorski kralj Nikola smatrao je da će osvajanje Skadra pomoći u očuvanju samostalnosti Crne Gore i pozicije dinastije Petrović. Kralj Nikola je 25. ožujka 1913. ponudio zapovjedniku Skadra, Esad-paši, da će propustiti sve neboračko stanovništvo iz Skadra što je ovaj zbog nedostatka ovlasti odbio, ali zbog nestanka zaliha došlo je do predaje grada 23. travnja 1913.⁵⁴

Osmansko Carstvo u potpunosti je potučeno. Na poraz je svakako utjecao dug period postupne dekadencije moći, kao i kaotične okolnosti unutar samoga Carstva. Mir Osmanskog Carstva i saveznika potpisan je u Londonu 30. svibnja 1913.⁵⁵

4. DRUGI BALKANSKI RAT

Nakon završetka Prvog balkanskog rata i potpisivanja Londonskog sporazuma, narodi Balkanskog poluotoka nisu dugo mirovali. Ovog puta se Bugarska, poput Osmanskog Carstva u Prvom balkanskom ratu, našla sama protiv ostalih država. Među najvažnijim razlozima za izbijanje rata bili su bugarsko-srpski i grčko-bugarski antagonizmi koji su ponajviše bili vezani za podjelu Makedonije nakon Prvog balkanskog rata.⁵⁶

51 R. C. Hall, 2000, str. 72-74.

52 Isto, str. 74-78.

53 Zahtjeve je uglavnom formulirao vođa bugarske delegacije: ustupanje saveznicima cijelog teritorija zapadno od linije Rodosto-Medija, odstupanje od otoka Egejskog mora te odricanje svih turskih prava na Kretu. Turski prijedlog bio je: autonomija Makedonije pod princem protestantom, autonomija Albanije pod turskim suverenitetom i upravom otomanskog princa, o Kreti bi trebale odlučiti velesile i Turska, Drinopoljski vilajet i egejsko otočje ostaju pod neposrednom turskom kontrolom. Interveniraju velesile koje savjetuju Turcima da predaju Drinopolje, a odluku od egejskom otočju ostave u njihovim rukama. Dana 22. siječnja 1913. Porta se izjašnjava da prihvaća zahtjeve velikih sila, međutim, dan kasnije izbija mladoturski ustanak što je bio povod za prekid primirja (I. Despot, 2013, str. 97).

54 I. Despot, 2013, str.101.

55 Isto, str. 103.

56 D. Dukovski, 2005, str. 276.

4.1. Uzroci izbijanja rata

Londonski ugovor, čijim je potpisivanjem zaključen Prvi balkanski rat, značajno je poremetio odnos snaga na Balkanu. Balkanskim saveznicima nije bilo u potpunosti dopušteno postupati u skladu s njihovim prethodno sklopljenim dogovorima o podjeli ratnoga plijena.⁵⁷ U cijelu se priču upliću europske velesile i na njihovu intervenciju stvorena je država Albanija. Priznanjem Albanije htjelo se spriječiti Srbiju da izađe na more, stoga Srbija i Grčka svoju pozornost usmjeravaju na Makedoniju i one prostore koje je htjela Bugarska. Nastanak Kneževine Albanije 1913. poništio je i Srpsko-bugarski sporazum te je Srbija zatražila reviziju sporazuma. Austro-Ugarska, koja je Srbiji zaprijetila ratom ako se ne povuče s mora, podržala je bugarske zahtjeve za Makedonijom i to u većem obujmu od onoga kojeg je Bugarska namjeravala tražiti.⁵⁸ Rumunjska, koja se do sada nije uplitala u podjele teritorija i ratovanje, više nije namjeravala ostati neutralna. Zatražila je proširenje teritorija na račun Bugarske. Nije više bilo pitanje etniciteta, autonomije ili prijašnjih velikih planova na račun Osmanskog Carstva. Zapravo se više radilo o grabežu i održanju ravnoteže među balkanskim državama.⁵⁹

4.2. Tijek rata

Bugarska je zbog velikog nezadovoljstva podjelom teritorija nakon Prvog balkanskog rata, ali i pritiska javnosti odlučila zaratiti sa svojim bivšim saveznicima. Taj je rat razotkrio koliko je bugarski vojni vrh, skupa s kraljem Ferdinandom, krivo procijenio snagu bugarske naspram srpske i grčke vojske.⁶⁰ Bugarska se u Drugom balkanskom ratu našla u nezavidnom položaju: *Na jednoj su se strani ratovale Srbija, Crna Gora, Grčka, Rumunjska (koja želi južnu Dobruđu), pa čak i Turska, dok je na drugoj strani ostala sama Bugarska (koja želi povratiti istočni dio Trakije i Jedrene).*⁶¹ Lav Trocki, koji se u to vrijeme nalazio u Bugarskoj, istaknuo je nelogičnosti bugarskog napada. Po njegovu mišljenju, bugarska je vojska sama bila očito slabija od zajedničke srpsko-grčke vojske, a čudio se i stavu bugarskih političara koji su smatrali da se Rumunjska i Osmansko Carstvo neće miješati u slučaju izbijanja sukoba.⁶²

Kralj Ferdinand i ministar Savov naredili su ograničen napad na srpske i grčke teritorije. Od pet raspoloživih armija, koje je Bugarska imala u to vrijeme, u akciji su sudjelovale samo Druga i Četvrta armija, dok su preostale tri ostale pasivno stajati na području koje je Bugarska držala uoči rata. Akcija je započela 30. lipnja 1913. i to dvjema nepovezanim bitkama: bitkom na Bregalnici i bitkom za Solun. Postavlja se pitanje što su zapravo kralj Ferdinand i ministar Savov htjeli postići ovim potezom. Autor Despot navodi: *Namjera je očito bila pokazati tko je gazda, a da to ipak ne bude početak potpunog oružanog konflikta i da se to ne shvati kao pravi rat.*⁶³ Srpsko-grčka obrana uspjela je odoljeti cijeli prvi dan te je bilo očito da faktor iznenađenja nije bio uspješan.⁶⁴ Idućeg dana u Srbiju i Grčku pristižu pregovarači koji su tvrdili da taj incident nije rat, nego da je to posljedica fatalnog nesporazuma. Bugarski ministar Danev propustio je dati ispriku, iako je grčki premijer Venizelos bio spreman ne odgovoriti na provokaciju. Tako se ovaj napad uzima kao početak sukoba pa je rat zapravo i počeo.⁶⁵ Grčki kralj

57 *Povijest, 15. knjiga, Kolonijalna carstva i imperijalizam (1871.-1914.),* str. 517.

58 D. Dukovski, 2005, str. 276.

59 Isto, str. 277.

60 I. Despot, 2013, str. 123.

61 D. Dukovski, 2005, str. 277.

62 I. Despot, 2013, str. 123.

63 Isto, str. 124.

64 Izgubljen je tek pokoji kilometar teritorija i pala je Gevgelija

65 I. Despot, 2013, str. 124.

Konstantin već idućeg dana izdaje naredbu za zarobljavanje bugarskih vojnika u Solunu te se grčkoj vojsci predaje 1350 vojnika i 20 oficira.

Do 4. srpnja su Prva i Treća srpska armija, uz pomoć jedne crnogorske divizije,⁶⁶ ostvarile značajne rezultate. Šestoga srpnja padaju Kočani, a Bugari se povlače u rajon Careva sela.

Grci također ostvaruju značajne pobjede i vraćaju sav teritorij kojeg su prethodno zauzeli Bugari. Postalo je jasno da će Bugarska izgubiti rat u onom trenutku kada je njihova vojska izašla iz Štipa. Srpska pobjeda motivirala je Rumunjsku da se uključi u rat.⁶⁷ To se zbilo 10. srpnja kada je 330 000 vojnika, koje je predvodio general Hārje, prešlo rumunjsko-bugarsku granicu. Bugarski ministarski savjet odlučio je da se bugarska vojska neće suprotstavljati rumunjskoj vojsci.⁶⁸ Kao da sve to nije bilo dovoljno, 20. srpnja Izet-paša s osmanskim vojskom prelazi granicu koja je dogovorena u Londonu. Europske velesile prijetile su da neće više čuvati Istanbul, ukoliko dođe do prelaska granice. Ipak je osmanska vojska zauzela Edirne i nastavila s prodorom prema rijeci Marici.⁶⁹ Rat se sada pretvorio u čisti masakr Bugarske, koja nije više imala nikakve šanse. Napadnuta sa svih strana, Bugarska se predaje i traži primirje.⁷⁰ Grčka strana bila je nesklona potpisivanju primirja u Sankt Petersburgu kako se predlagalo. Htjeli su potpis mira na bojnopolju, dok je srpski ministar Pašić bio skloniji potpisivanju primirja uz ruske garancije. Ministri Pašić i Venizelos dogovorili su se poručiti Bugarima da se obrate izravno njima, bez posrednika te da potpišu preliminarnu miru na bojnopolju. Bugarska se strana s time složila te šalju generala Paprikova koji 20. srpnja stiže u Niš. Njegov boravak bio je uzaludan jer su vodstva država pobjednica ipak odlučile da će stvari riješiti na konferenciji u Bukureštu.⁷¹

4.3. Konferencija u Bukureštu

Rumunjska je odlučila preuzeti ulogu zaštitnice Bugarske i postala je domaćin mirovne konferencije koja se održavala u Bukureštu. Konferencija je započela 30. srpnja, a u bugarskoj delegaciji bili su Tončev, Ivančov, Radev i potpukovnik Stančev. Grčku delegaciju predvodio je ministar Venizelos, Rumunjsku je predstavljao ministar Mairescu (domaćin konferencije), a u srpskoj delegaciji najvažniji su bili Spalajković i Pašić. Na toj konferenciji potpisani su preliminarni mira 7. kolovoza, a 10. kolovoza i konačan mir. Najveće teritorijalno proširenje ostvarila je Grčka, a najveći dio teritorija izgubilo je Osmansko Carstvo. Mirom u Bukureštu ostvarena je konačna podjela Makedonije, a ozakonjena je samostalna Albanija. Makedonija je bila podijeljena uglavnom između Srbije i Grčke što je izazvalo rađanje bugarskog irendentizma, a ta je podjela potkopala mogućnost da se Makedonija odvoji i bude neovisna.⁷² Srbija, kao pobjednica rata uz Grčku, gotovo je udvostručila svoj teritorij jer se proširila na teritorije, kako je već spomenuto, u Makedoniji, ali i na Kosovu. Postavljena je i zajednička granica Srbije i Crne Gore u Novopazarskom sandžaku.⁷³ Glavni gubitnici Drugoga balkanskog rata bili su Bugari, a računajući i prvi rat - Osmansko Carstvo. Današnji Makedonci odluke Bukurešta i same ratove doživljavaju kao podjelu njihova nacionalnog teritorija, a Grci i Bugari negirali su uopće njihovu narodnu posebnost. Pregovori Bugarske i

66 Crnogorska divizija brojala je 12000 ljudi

67 I. Lazović, R. Sujić, 2007, str. 74.

68 I. Despot, 2013, str. 125.

69 Isto, str. 125.

70 I. Lazović, R. Sujić, 2007, str. 74.

71 I. Despot, 2013, str. 129.

72 *Povijest, 15. knjiga, Kolonijalna carstva i imperijalizam (1871.-1914.)*, str. 519.

73 I. Despot, 2013, str. 129.

Srbije nisu išli glatko, ali je nakon bezbroj varijanti prihvaćeno da Bugari dobiju Strumicu i tzv. Maleševski Balkan. Pregovori Bugarske i Grčke bili su najkompleksniji jer Grčka nije željela odustati ni od čega. Na kraju je ipak potpisan mir 10. kolovoza 1913.⁷⁴

Osmansko Carstvo nije sudjelovalo na Bukureštanskoj mirovnoj konferenciji, a umalo su protiv Osmanskog Carstva zaratile i velesile zbog nepoštivanja Londonskog ugovora. O pitanju razgraničenja raspravljalo se u Istanbulu, a bugarska delegacija prihvatila je prijedlog osmanske delegacije da sve zapadno od Marice, osim Dimotike i okolice Svilengrada pripadne Bugarskoj. Istanbulski dogovor potpisan je 29. rujna 1913. i njime su određene granice ovih dviju država.⁷⁵

4.4 Posljedice rata

Bugarska je nakon ovog rata izgubila gotovo sve što je osvojila u Prvom balkanskom ratu. Ostavljen joj je najmanji dio Makedonije, dio Trakije s egejskom obalom do Aleksandropolisa, dok je južnu Dobrudžu morala predati Rumunjskoj. Konačni tekst *Bukureštanskog ugovora* izazvao je revanšističke i revizionističke osjećaje u bugarskoj javnosti.⁷⁶ Posljedice ovoga rata poprilično su narušile ravnotežu snaga na Balkanu. Ovim je ratom srušen Balkanski savez, a Bugarska je ostala izolirana. Za Rusiju je sada Srbija postala značajnija od Bugarske jer se pokazala sigurnijim saveznikom, a također je bila okrenuta protiv Austro-Ugarske. Makedonski narod, koji je još od 1903. i Ilindenskog ustanka želio svoju samostalnu državu, sada je bio rastrgan između Srbije, Grčke i Bugarske.⁷⁷

Drugi balkanski rat, kojeg autori nazivaju i međusaveznički,⁷⁸ bio je iznimno brutalan. U deset do petnaest dana aktivnih borbi, koliko ih je bilo, broj onesposobljenih vojnika bio je golem. Autor Despot, referirajući na istraživanje Carnegie fondacije za međunarodni mir, navodi sljedeće podatke o žrtvama. Na strani Bugara u Prvom balkanskom ratu ubijeno je 29 717 vojnika i 313 oficira, ranjeno 52 550 vojnika i 915 oficira, nestalo 3193 vojnika i 2 oficira, dok je u drugom, ali kraćem ratu poginulo 14 602 vojnika i 266 oficira, ranjeno 50 303 vojnika i 816 oficira, nestalo 4560 vojnika i 49 oficira. Ista fondacija navodi da je na srpskoj strani bilo više žrtava u drugom, nego u prvom ratu. U prvom ratu bilo je 5 000 poginulih, te 18 000 ranjenih vojnika dok je u drugom poginulih 7 000, a ranjenih 30 000 vojnika. Grci te podatke nisu dostavili, tako da za njih nema procjene od strane ove fondacije.⁷⁹

Podatci se zapravo dosta razlikuju, ovisno o nacionalnosti različitih autora, ali jedno je sigurno. Grcima i Srbima je Drugi balkanski rat, iako kratak, po broju žrtava bio gori od Prvog balkanskog rata. Rumunjska i osmanska vojska u osvajanju nisu morale ratovati, ali je i jedne i druge u napredovanju zahvatila kolera, bolest koja je odnijela nešto više od tisuću života i jednoj i drugoj vojsci. Uz samo ratovanje na terenu zabilježeni su i brojni zločini kod povlačenja vojske, stoga priča o ratu „križa i polumjeseca“ pada u vodu kada uzmemo u obzir da je i u slučaju Drugog balkanskog rata brutalnost prema nesunarodnjacima bila izuzetno izražena.⁸⁰

74 I. Despot, 2013, str. 131.

75 I. Despot, 2013, str. 132.

76 D. Dukovski, 2005, str. 258.

77 Isto, str. 277.

78 I. Despot, 2013, str. 127.

79 I. Despot, 2013, str. 127.

80 Isto, str. 128.

5. STANJE U HRVATSKIM ZEMLJAMA

U vrijeme Balkanskih ratova politička scena u hrvatskim zemljama, prvenstveno u Banskoj Hrvatskoj, obilježena je smjenom nekoliko banova, uvođenjem represivnog načina vladavine i strogom cenzurom tiska.

Neposredno prije izbijanja Prvog balkanskog rata 1912., na banskoj se časti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije izmjenjuju Pavao Rauch (1908.-1910.) i Nikola Tomašić (1910.-1912.), a zatim na mjesto bana dolazi Slavko Cuvaj.⁸¹ Prije samog imenovanja za bana, Slavko Cuvaj već je obavljao nekoliko važnih funkcija. Do 1886. bio je podžupan Đakovačke i Osječke podžupanije, a zatim veliki župan Virovitičke, Požeške i Ličko-krbavske županije. Za vrijeme Rauchova banovanja, uz gradonačelnika dr. Milana Amruša, bio je vrhovni načelnik Zagreba, a nakon toga postaje podban.⁸² Banom Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije postaje 26. siječnja 1912. godine.⁸³ Ban Slavko Cuvaj već u veljači raspušta Hrvatski sabor jer u postojećem sastavu nije mogao osigurati da Sabor izglasa produljenje Hrvatsko-ugarske nagodbe. Zastupnici Dalmatinskog sabora odlučuju da se iz solidarnosti neće sastajati, a raspuštanje Sabora popraćeno je valom studentskih i đачkih demonstracija.⁸⁴

Početak 1912. godine u Dalmaciji je za guvernera postavljen Mario Attems. U tisku se odmah iskazuje sumnja u kompetencije novog guvernera, jer on, kako su pisali, ne poznaje hrvatski jezik, zemlju niti narod koji tamo živi.⁸⁵

Imenovanje Slavka Cuvaja banom dovelo je čak do približavanja dotada nepomirljivih stranaka: Hrvatsko-srpske koalicije i Stranke prava. Zajednički su stvorili novu koaliciju kako bi se mogli oduprijeti novim nepogodnim okolnostima. Njihov osnovni zahtjev bila je financijska neovisnost Hrvatske. Tisak je uglavnom sa zadovoljstvom pozdravio stvaranje te nove koalicije.⁸⁶

Mađarskoj vladi smetali su nemiri u Hrvatskoj. Osim što bi Hrvatski sabor bio prijetnja produženju Hrvatsko-ugarske nagodbe kada bi se sastao, Ministarstvo rata htjelo je imati potpunu kontrolu nad južnoslavenskim zemljama u slučaju izbijanja rata sa Srbijom, za što su se pripremali. Stoga je u travnju 1912. uveden komesarijat, što je glavno obilježje vladavine bana Cuvaja.⁸⁷ Tim činom u Hrvatskoj je zavladao apsolutizam. Između ostalog, ukinut je zakon o pravu okupljanja, a u gradovima se odreda uvode policijski povjerenici, umjesto dotadašnjih načelnika.⁸⁸ Vrlo važna bila je i preventivna cenzura tiska. Novi tiskovni zakon bio je jedan od najreakcionarnijih u Europi (lošiji položaj tiska bio je samo u Carskoj Rusiji). Propisi su uključivali od kontrole sadržaja koji se objavljuje do visoke jamčevine koja se morala položiti i od koje se odbijala globa.⁸⁹ Tako primjerice, zbog posljedica uvođenja cenzure, sjeverozapadna Hrvatska ostaje bez svojih regionalnih novina.⁹⁰

O mišljenju hrvatske javnosti onoga doba o Balkanskim ratovima putem novina, autor Despot navodi da postoje dva stava u hrvatskoj historiografiji. Prvi je stav da se o Balkanskim ratovima ništa

81 Skupina autora, 2005, str. 565.

82 Isto, str. 565.

83 I. Despot, 2012, str. 73.

84 I. Despot, 2013, str. 192.

85 Isto, str. 206.

86 I. Despot, 2013, str. 195-196.

87 Isto, str. 190.

88 Skupina autora, 2005, str. 566.

89 I. Despot, 2013, str. 197.

90 I. Despot, 2012, str. 74.

konkretno ne može ništa iščitati zbog stroge cenzure, a drugi stav je dijametralno suprotan, da se baš zbog cenzure koja je pogađala unutrašnja pitanja, puno više pisalo i razmatralo o Balkanskim ratovima. U svakom slučaju, javnost je bila dobro informirana obavijestima s ratišta i političkim potezima Austro-Ugarske u cijeloj priči.⁹¹

Izbijanje Balkanskih ratova i njihov tijek postaje glavna tema većine novina na hrvatskom prostoru. Iza većine tadašnjih novina stajale su političke stranke te su se preko njih mogli iščitati politički stavovi pojedinih stranaka.⁹²

Austrougarska politika prema Hrvatskoj pridonijela je tome da je jugoslavenska ideja prihvaćena i kod širih slojeva stanovništva, a većina tadašnjih novinara pisala je u prilog izbijanju Prvog balkanskog rata te otvoreno navijala za saveznike.⁹³

Kada su saveznici 9. studenog 1912. ušli u Solun, u Splitu i Šibeniku su se održale manifestacije, a sve je poprimilo izraženiji antimonarhistički karakter. Moglo se čuti i klicanje Luki Jukiću koji je 8. lipnja 1912. izvršio neuspješan atentat na bana Slavka Cuvaja. Jukić je uhvaćen, a proces je počeo 30. srpnja, protiv dvanaestorice mladića. Među optuženima bio je i budući hrvatski književnik August Cesarec. Jukić je prvobitno osuđen na smrt, ali nakon protesta, smrtna kazna pretvorena je u doživotni zatvor.⁹⁴

Nakon dva atentata na bana Cuvaja i demonstracija u Dalmaciji, Bečki dvor nakon dužeg razmišljanja za novog komesara i bana postavlja Ivana Škrleca. Njegov zadatak bio je učvršćivanje utjecaja Ugarske u Hrvatskoj. Nakon dolaska u Hrvatsku pokušava ostvariti kontakt sa strankama, ali razgovori su prekinuti kada je povratnik iz Amerike Stjepan Dojčić 18. kolovoza pokušao atentat na Škrleca. Tijekom 1913. i dalje je bila ograničena svaka politička djelatnost i sloboda tiska. U tom razdoblju starčevićanci se ponovno vraćaju staroj lozinci Ante Starčevića: *Niti za Austriju niti protiv nje, niti za Ugarsku niti protiv nje, niti za Srbiju niti protiv nje, nego samo za Hrvatsku.*⁹⁵

Drugi balkanski rat, u kojem su Srbija i saveznici zaratili protiv Bugarske zbog podjele turskog teritorija, donio je političko otrježnjenje u hrvatskoj javnosti. Taj sukob zbog isključivo ratnog plijena i teritorija pokazao je kako je stvaranje jugoslavenske nacije samo iluzija. Tada se neki na hrvatskoj političkoj sceni vraćaju frankovštini. U jesen 1913. obnavljaju list *Mlada Hrvatska*, iskazuju lojalnost dinastiji i negativan stav prema Srbima.⁹⁶

ZAKLJUČAK

Balkanski ratovi koji su se odvijali od 1912. do 1913. godine dokaz su kako je naziv *bure baruta* doista točan opis Balkanskog poluotoka. Prvi rat bi se mogao okarakterizirati kao oslobodilački rat od Osmanske vlasti, iako su zaraćene strane već imale ekspanzionističke planove što se potvrdilo u Drugom balkanskom ratu kada se najviše radilo o grabežu teritorija susjednih država. Prvi balkanski rat jedna je od epizoda koja je vodila ka konačnom raspadu Osmanskoga Carstva. Osmansko Carstvo se u ovom razdoblju pokazalo potpuno nesposobno za održavanje vlasti kakvu je nekad imalo na ovim prostorima. Povedena uspjesima u Prvom balkanskom ratu i nezadovoljna podjelom Makedonije, Bugarska ubrzo

91 I. Despot, 2009, str. 110.

92 I. Despot, 2009, str. 110.

93 Isto, str. 113.

94 Skupina autora, 2005, str. 567.

95 Isto, str. 567-568.

96 Skupina autora, 2005, str. 568.

nakon Londonskog mira vrši napad na svoje dotadašnje saveznike i uvlači se u rat na svim stranama svoje granice, koju je zbog toga bilo izuzetno teško braniti. Sve se pretvara u skori kraj Bugarske. Makedonija, nakon ratova, i dalje ostaje podijeljena između Srbije, Grčke i Bugarske, a Albanija stječe svoju neovisnost zahvaljujući utjecaju europskih velesila. Nakon svih događanja, svoj teritorij najviše su proširile Srbija i Grčka. Hrvatski politički život u to vrijeme obilježen je apsolutizmom putem komesarijata banova Slavka Cuvaja i Ivana Škrleca. Javnost u Hrvatskoj izražavala je veliko negodovanje zbog njihova neparlamentarna dovođenja na vlast, a u prosvjedima su se isticali učenici i studenti te radnički sloj. Novinari u Hrvatskoj uglavnom su s oduševljenjem pisali o početku Prvog balkanskog rata, a dolazi i do približavanja stranaka na političkoj sceni. Ipak, Drugi balkanski rat razbija iluziju o jedinstvenoj naciji južnoslavenskih naroda pa se stanje vraća na onakvo kakvo je i bilo prije. Ishodi ovih ratova svakako su utjecali na daljnje svrstavanje balkanskih država u red sila Antante, odnosno Centralnih sila.

LITERATURA

- I. Despot, *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, Zagreb: Plejada, 2013.
- I. Despot, 2012, Sjeverozapadna Hrvatska u vrijeme Balkanskih ratova, *Podravina*, god. 11, br. 22, 2012, str. 72-81.
- I. Despot, 2009, Tisak Hrvatske i Dalmacije o balkanskim ratovima (1912-1913), *Historijski zbornik*, god. 62, br. 1, 2009, str. 109-135.
- D. Dukovski, *Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. st.: I. dio*, Zagreb: Alinea, 2005.
- R. J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, New York: Cambridge University Press, 2005.
- R. C. Hall, *The Balkan Wars 1912-1913, Prelude to the First World War*, London: Routledge, 2000.
- R. C. Hall, 2004, The Next War: The Influence of the Russo-Japanese War on Southeastern Europe and the Balkan Wars of 1912–1913, *Journal of Slavic Military Studies*, god. 17, 2004, br. 3.
- I. Lazović, R. Sujić, 2007, Women doctors in the serbian sanitary service during the Balkan wars, *Acta Medico-Historica Adriatica*, god. 5, br. 1, 2007., str. 71-82.

Povijest, 15. knjiga, Kolonijalna carstva i imperijalizam (1871.-1914.), Zagreb: Jutarnji list, 2008.

Povijest, 16. knjiga, Prvi svjetski rat i poslijeratna Europa (1914.-1936.), Zagreb: Jutarnji list, 2008.

R. J. Rohrbacher, 2001, Bishop J. J. Strossmayer's Yugoslavism in the light of the Eastern crisis of 1875-1878, *East European Quarterly*, god. 35, br. 3, 2001, str. 343-371.

Skupina autora, *Povijest Hrvata - Druga knjiga: Od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*, Zagreb: Školska knjiga, 2005.

INTERNETSKI IZVORI

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31559> (pristupljeno 23. veljače 2016.)

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41346> (pristupljeno 12. ožujka 2016.)

THE BALKAN WARS (1912-1913) - CONTEXT, SIGNIFICANCE AND CONSEQUENCES

Summary

The age of imperialism reached its peak at the beginning of the 20th century while European colonial expansion is in its full swing. At this time, the imperialist culture is blossoming in all areas of life and in all forms, including literature and the media. The mass industrialization of the West causes the development of new values, which the powerful countries are tending to spread through their colonies. France and Britain take on the “white man’s burden”, each through different policies. Germany and Italy, now united, are also striving to propagate their culture and identity in Europe and beyond. This expansionary politics will result in a number of crises: the Moroccan and the annexation crisis, as well as two Balkan wars. At the beginning of this paper, the authors discuss the condition of the powerful countries of Europe and the Balkan countries and nations, as well as the processes circumstances which eventually lead to the Balkan wars. The following chapters describe both of the Balkan wars, the peace conferences in London and Bucharest, as well as issues polemicized during these conferences. The final chapters discuss the consequences of the wars and describe the situation in the Balkans and in Croatia just before the start of the First World War.

Keywords: Imperialism, European superpowers, Balkan Wars (1912-1913), Peace Conference, Commissaria